

In deze rubriek wordt het palet aan theoretische stromingen en theoretische oriëntaties in kwalitatieve onderzoeksbenaderingen belicht. Redacteur voor deze rubriek is Fijgje de Boer: fjggedeboer@chello.nl.

Etnomethodologie als kwalitatieve traditie

Paul ten Have

Etnomethodologie is voor velen die vertrouwd zijn met kwalitatief sociaal-wetenschappelijk onderzoek wel een bekende term, maar wat het nu precies inhoudt, is vaak wel een vraag. Men herinnert zich vreemde experimenten die Harold Garfinkel zijn studenten liet uitvoeren of heeft een notie van ‘conversatieanalyse’. Maar wat het een met het ander te maken heeft? Ik zal proberen een en ander kort en duidelijk onder woorden te brengen en verwijs voor nadere uitwerking naar diverse publicaties in het Engels, die in de literatuurlijst zijn opgenomen. In deze bijdrage ga ik enerzijds in op gezichtspunten die in de etnomethodologie worden gehanteerd en anderzijds op de wijze waarop etnomethodologisch onderzoek wordt uitgevoerd en waarom dat zo wordt gedaan.

De etnomethodologische blik

Harold Garfinkel, die het allemaal heeft bedacht en uitgewerkt, is een lastige man, ook in zijn taalgebruik. Neem alleen al de term ‘etnomethodologie’. Die heeft hij ontwikkeld naar analogie van termen die in de antropologie worden gebruikt, zoals etnomusicologie, etnobotanie of *ethno medicine*. De toevoeging ‘etno’ verwijst daarbij naar de studie van een bepaalde vaardigheid of een geheel van kennis die specifiek is voor een bepaald volk of een bepaalde stam. Toen Garfinkel betrokken was bij een onderzoek naar juryoverleg, viel het hem op dat de juryleden als ‘leken’ een verzameling uitgesproken opvattingen hanteerden. Men veronderstelde overeenkomstige opvattingen over hoe je bijvoorbeeld in getuigenverklaringen feiten en ficties van elkaar zou kunnen onderscheiden. Ze hanteerden een ‘methodologie’ die – naar zij aannamen – een vanzelfsprekend onderdeel was van hun burgerschap, hun status als normaal, verantwoordelijk lid van de samenleving. Vandaar dus de term etno(volk)-methodologie(methodenleer).

Dat Garfinkel dit zo ‘zag’, was geen toeval. Hij had net een proefschrift voltooid onder leiding van Talcott Parsons, waarbij hij onder meer ideeën uit de fenomenologie, met name van Alfred Schutz en Aron Gurwitsch, gebruikte om bepaalde uitgangspunten van de Parsoniaanse aanpak van de sociologie op de korrel te nemen. Ook later gebruikte hij vaak het contrast met Parsons (en allerlei vormen van sociologie die in diens lijn zijn ontwikkeld) om de positie van de etnomethodologie te verduidelijken (zie kader).

Garfinkel over Parsons in relatie tot Durkheim

In een artikel dat deel uitmaakt van een aantal reflecties op Parsons' eerste grote boek, *The structure of social action* uit 1937, maakt Garfinkel het volgende contrast:

For The Structure of Social Action, Durkheim's aphorism is intact: 'The objective reality of social facts is sociology's fundamental principle.'

For ethnomethodology the objective reality of social facts is that and just how it is every society's locally, endogenously produced, naturally organized, reflexibly accountable, ongoing, practical achievement, being everywhere, always, only, exactly and entirely, members' work, with no time out, and with no possibility of evasion, hiding out, passing, postponement, or buy-outs, is thereby sociology's fundamental phenomenon.

(Garfinkel, 1988:103)

In latere publicaties (met name 1996 en 2002) is Garfinkel op het genoemde Durkheimiaanse aforisme doorgegaan, daarbij gesteund door een herinterpretatie door Ann Rawls van Durkheims ideeën over collectieve representaties (zie onder meer Rawls, 2001).

Een essentiële spanningsverhouding

Waar het om draait, is de spanningsverhouding tussen enerzijds concrete sociale praktijken en anderzijds sociale abstracties, variërend van theoretische sociologische concepten en kwantitatieve indicatoren tot de talloze *accounts* waarin deze voorkomen. In dit verband verwijst de term 'account' naar allerlei manieren waarop mensen dingen die gebeuren, vertellen, uitleggen en rechtvaardigen.

Op een bepaalde manier erkent Garfinkel het maatschappelijke succes van een sociale wetenschap die is gebaseerd op abstracte concepten en cijfermatige indicatoren. Maar tegelijk plaatst hij daar de kritische kanttekening bij dat belangrijke aspecten van concrete sociale praktijken daardoor aan het zicht worden onttrokken. Eigenlijk kun je al zijn verdere werk in verband brengen met zijn streven het zicht op concrete sociale praktijken, voorbijgaand aan de abstracte accounts die daarvan worden gegeven, te 'herstellen'. Een cruciaal punt daarbij is dat 'concrete sociale praktijken' tegelijk ook altijd *accounting practices* zijn, dat ze 'zichzelf zichtbaar maken als dat waar men wil dat ze voor gehouden worden'. Dat is de reflexiviteit van accounts (Garfinkel, 1967:VII).

Garfinkel wil dus laten zien dat mensen bij wat zij *in concreto* met elkaar doen, tegelijk duidelijk maken waar het *in abstracto* voor moet worden gehouden. Daarbij is zijn interesse eerder procedureel dan inhoudelijk. Hoe doen mensen wat ze doen en hoe maken ze duidelijk wat ze doen?

Een bijzondere aanpak

Een groot deel van Garfinkels geschriften, verzameld in twee boeken (1967 en 2002) en een beperkt aantal artikelen, is erop gericht om het onderwerp van ethnomethodologie zichtbaar en bespreekbaar te maken, op een manier – zou je kunnen zeggen – die niet door conventionele accounts besmet is.

Dat doet hij op verschillende manieren. De eerste is de ontwikkeling van een eigen 'taal', die hij al doende steeds weer verfijnt om nog preciezer te formuleren wat hij bedoelt. Het specifieke jargon en de bijzondere zinswendingen die hij daarbij gebruikt (zie kader voor een illustratie), wekken bij veel lezers weerstanden op.

De tweede manier, die eveneens weerstand heeft opgewekt, is het (laten) 'doorbreken' van alledaagse procedures in bijzondere experimenten, met het doel om de aard en de impact van die alledaagse procedures te demonstreren. Door allerlei vanzelfsprekendheden *im Frage zu stellen*, letterlijk of figuurlijk, worden zij op de voorgrond geplaatst en verliezen zo, tenminste tijdelijk, hun achtergrondkarakter. We zien hier een connectie met de *Gestalt*-psychologie die via Aron Gurwitsch loopt, terwijl Garfinkel zelf hiervoor ook regelmatig naar Alfred Schutz verwijst.

Etnomethodologisch onderzoek

Minder bij Garfinkel zelf, maar eerder in het werk van zijn leerlingen en andere beoefenaren van de etnomethodologie, zijn andere methoden te onderkennen die vergelijkbare functies hebben. In etnomethodologisch onderzoek is het heel belangrijk om alledaagse activiteiten heel precies en grondig te bestuderen, waarbij men zich baseert op gedetailleerd, niet samengevat of 'gecodeerd', materiaal. Vaak werkt men daarom met opnameapparatuur, een audio-recorder of een videocamera, waarna van de opname een zorgvuldige transcriptie wordt gemaakt en/of deze herhaaldelijk wordt afgespeeld. Dit is de basis geworden van een afzonderlijke onderzoekstraditie, de conversatieanalyse (CA; zie Ten Have, 1999). Deze strategie wordt vooral gebruikt om activiteiten te bestuderen waar juist vanwege hun gewoone/alledaagsheid meestal weinig aandacht aan wordt besteed; ze zijn *seen but unnoticed*. Een variant hiervan ziet men in studies van tekstmateriaal waarbij er veelal uitvoerig en letterlijk uit dat materiaal wordt geciteerd (zie bijvoorbeeld Schenkein, 1979).

Als het gaat om hele specifieke, gespecialiseerde of ongewone activiteiten hanteert men vaak de een of andere vorm van 'onderdompeling', *immersion*, in die activiteiten. Dat kan worden gedaan via intensief etnografisch veldwerk, door het zelf (gaan) beoefenen van de een of andere bijzondere vaardigheid of door het ondergaan van bijzondere omstandigheden (Ten Have, 2004b:151-72). Een bekend voorbeeld van dit laatste is te vinden bij David Sudnow (1978, 2001), die zijn eigen proces van het leren improviseren aan de piano heeft bestudeerd en geanalyseerd.

In studies van gespecialiseerde werkzaamheden wordt vaak een combinatie van veldwerk en het analyseren van opnamen gebruikt, zoals in de zogenoemde *Workplace Studies*.

Lidmaatschapsprocedures

Bij het lezen van verslagen van etnomethodologische studies is het belangrijk je te realiseren waar het in zulk onderzoek niet om gaat. Het perspectief is procedureel; centraal staat de hoevraag: *hoe* worden de dingen gedaan. Etnomethodologen proberen niet het optreden van mensen oorzakelijk te verklaren; het gaat om het geven van een procedurele beschrijving. Zelfs het 'begrijpen' van handelingen staat niet centraal en zeker niet het begrijpen in termen van intenties, attitudes en dergelijke psychologiserende begrippen. Het gaat sowieso niet om handelende personen, maar om de vraag hoe deelnemers hun optreden vormgeven. Zoals Garfinkel & Sacks het eens hebben geformuleerd: *the notion of member is the heart of the matter*

(1970:342; zie ook Ten Have, 2002). Mensen treden in etnomethodologische studies op als leden van een collectiviteit die al doende dat lidmaatschap realiseren en demonstreren. De eerdergenoemde *Workplace Studies* laten deze werkwijze van mensen onder elkaar goed zien. Met de term *Workplace Studies* wordt onderzoek aangeduid dat het werken in technologisch-complexe situaties, zoals bij de verkeersleiding van de *London Underground*, nauwkeurig analyseert (zie Heath & Luff, 2000). Heath & Luff laten zien hoe de flexibele vormen van informele samenwerking in combinatie met het consulteren en gebruiken van een scala aan technische middelen zich voordoen als een collectieve werkwijze, relatief onafhankelijk van de concrete personen die op een bepaald moment dienst hebben. Een ander voorbeeld is het onderzoek van Marjorie Goodwin, begin jaren negentig, naar complexe werksituaties op een vliegveld. Zij bestudeerde de praktijken van werkers in een *Operations Room*, waar allerlei werkzaamheden rond het landen, in- en uitladen en opstijgen van vliegtuigen worden gecoördineerd. Dat is een heel lawaaiige en hectische omgeving. Ze constateerde dat mensen die het bericht binnenkregen dat een vliegtuig was geland, dat vaak op een bijzondere manier aan andere werkers lieten weten, namelijk door dat op een zingende manier aan te kondigen. Op die manier kon men die – voor anderen mogelijk belangrijke mededeling – onderscheiden van de veelheid aan stemmen die met een normale spreekintonatie worden geproduceerd (Goodwin, 1996).

Situationisme

Het is gebruikelijk in het denken over sociologie een onderscheid te maken tussen wat men ‘methodologisch individualisme’ en ‘collectivisme’ noemt. Als men dat als een onderscheidende indeling voor filosofische posities probeert te hanteren, komt men bij etnomethodologie in moeilijkheden. Karin Knorr-Cetina, een wetenschapsonderzoekster, heeft een derde categorie voorgesteld: ‘methodologisch situationisme’ (1981). Ik verkort dat maar tot situationisme en meen dat etnomethodologie daar wél in past. In de etnomethodologie weigert men om hetzij personen en hun eigenschappen, hetzij collectiviteiten of zoiets als ‘cultuur’ als fundamentele werkelijkheidslaag op te vatten. Het gaat erom wat leden van collectiviteiten concreet doen en dat verwijst altijd en onvermijdelijk naar de situaties waarin het is ingebed. De nadruk op de verwijzing naar de situatie die inherent is aan alles wat mensen doen, staat op gespannen voet met algemene noties van wetenschapsbeoefening. Er zijn dan ook auteurs die menen dat etnomethodologie in een radicale vorm zich hiermee buiten de wetenschap plaatst. Ik ben zelf geneigd tot een meer relativerende aanpak en de radicaliserende uitspraken die wijzen op de uniciteit van lokale en gesitueerde sociale praktijken in Garfinkels latere publicaties te lezen als stimulansen om die concreetheid ernstig te nemen. Terugkijkend op de net genoemde *Workplace Studies*: deze wijzen op lokaal ontwikkelde praktijken die mogelijk in iets andere vorm ook elders voorkomen. Ze laten zien dat mensen in concrete werksituaties een scala aan beschikbare mogelijkheden gebruiken om hun taken te vervullen, zowel geplande als ongeplande. Ze zijn te lezen als kritische aanvulling op allerlei benaderingen die mensenwerk anders opvatten, bijvoorbeeld vanuit een individualistisch-cognitief perspectief of als een in principe geheel planmatig instrueerbaar en controleerbaar proces. Ik zie de *Workplace Studies* als ‘demonstraties’ of ‘voorbeeldstudies’. Ze laten zien hoe het in een bepaalde, lokale nu allang weer veranderde, situatie toeging. Hoe het elders gaat, weten we

niet, maar dat valt te onderzoeken en de kans is reëel dat men elders vergelijkbare, zij het niet identieke, werkwijzen tegenkomt.

Een ander belangrijk aspect van wat ik een 'kritische aanvulling' noemde, is dat de etnomethodologie naar voren haalt wat in veel andere theoretische, methodologische en praktische benaderingen wordt genegeerd. Het veelvuldige 'aansturen', 'trainen' en controleren van werknemers, het werken met protocollen, bijvoorbeeld, is in hoofdzaak gebaseerd op het negeren van lokale, improviserende professionaliteit. In zekere zin draagt etnomethodologie bij aan een emancipatie van praktische werkvloerwijsheid. Etnomethodologie maakt zichtbaar wat mensen doen om abstracte instructies in de praktijk te laten 'werken' en hoe ze dat werk in termen van die instructies *accountable* weten te maken of weten te verbergen. Het baanbrekende boek van Lucy Suchman, *Plans and situated action: the problem of human-machine communication* laat dit heel duidelijk zien (1987). Het zijn vaak de disciplines die zich met de praktische toepassing bezighouden van op krachtige standaardisatie gebaseerde technieken in de ICT maar ook in het surveyonderzoek (vgl. Maynard & Schaeffer, 2000) die voor door hen niet binnen het paradigma van verdere standaardisatie op te lossen problemen een beroep doen op de etnomethodologie.

Ten slotte

Soms kom je het idee tegen dat etnomethodologie een van die dwaasheden is die in de late jaren zestig uit Californië overgewaaid kwamen en die inmiddels allang niet meer van betekenis zijn. Dat is in meerdere opzichten onjuist. Etnomethodologie heeft veel oudere wortels (zie Rawls, 2002) en een veel langere adem. In enkele belangrijke velden van wetenschappelijke activiteit, zoals *Computer-Supported Cooperative Work* en wetenschaps- en techniekstudies, heeft het zich een positie verworven. De verzelfstandigde traditie van de conversatieanalyse, die overwegend een minder radicale positie inneemt, heeft een nog veel wijdere verbreiding gekregen, met een forse impact op de interactionele linguïstiek en de discursieve psychologie. Daarover een andere keer (zie ook Wooffitt, 2005 en mijn bespreking van dat boek, Ten Have, 2005).

Literatuur

- Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Garfinkel, H. (1988). Evidence for locally produced, naturally accountable phenomena of order, logic, reason, meaning, method, etc. in and as of the essential quiddity of immortal ordinary society (I of IV): an announcement of studies. *Sociological Theory*, 6, 10-39.
- Garfinkel, H. (1991). Respecification: evidence for locally produced, naturally accountable phenomena of order, logic, reason, meaning, method, etc. in and as of the essential haecceity of immortal ordinary society (I): an announcement of studies. In: G. Button (ed.). *Ethnomethodology and the human sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 10-19.
- Garfinkel, H. (1996). An Overview of Ethnomethodology's Program. *Social Psychology Quarterly*, 59, 5-21.
- Garfinkel, H. (2002). *Ethnomethodology's Program: Working Out Durkheim's Aphorism*. Edited and Introduced by Anne Rawls. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

- Garfinkel, H., M. Lynch & E. Livingston (1981). The work of a discovering science construed with materials from the optically discovered pulsar. *Philosophy of the Social Sciences*, 11, 131-58.
- Garfinkel, H. & H. Sacks (1970). On formal structures of practical action. In: J.C. McKinney & E.A. Tiryakian (eds.). *Theoretical sociology: perspectives and developments*. New York: Appleton-Century-Crofts: 338-66.
- Garfinkel, H. & D.L. Wieder (1992). Two incommensurable, asymmetrically alternate technologies of social analysis. In: G. Watson & R.M. Seiler (eds.). *Text in context: studies in ethnomethodology*. Newbury Park, etc.: Sage, 175-206.
- Goodwin, M. Harness (1996). Informings and announcements in their environment: prosody within a multi-activity work setting. In: E. Couper-Kuhlen & M. Selting (eds.). *Prosody in conversation: interactional studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 436-61.
- Have, P. ten (1999). *Doing conversation analysis: a practical guide*. London: Sage.
- Have, P. ten (2002). The Notion of Member is the Heart of the Matter: On the Role of Membership Knowledge in Ethnomethodological Inquiry. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research* (on-linetijdschrift), 3 (3). Beschikbaar op: <http://www.qualitative-research.net/fqs/fqs-eng.htm>.
- Have, P. ten (2004a). Ethnomethodology. In: C. Seale, D. Silverman, J. Gubrium & G. Gobo (eds.). *Qualitative research practice*. London, etc.: Sage Publications, 151-64.
- Have, P. ten (2004b). *Understanding qualitative research and ethnomethodology*. London etc.: Sage Publications.
- Have, P. ten (2005, november). Conversation Analysis Versus Other Approaches to Discourse. Review Essay: Robin Wooffitt (2005). Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research* (on-linejournal), 7 (2), art. 3. Available at <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/2-06/06-2-3-e.htm>.
- Heath, C. & P. Luff (2000). *Technology in Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maynard, D.W. & N.C. Schaeffer (2000). Toward a Sociology of Social Scientific Knowledge: Survey Research and Ethnomethodology's Asymmetric Alternates. *Social Studies of Science*, 30, 323-70.
- Rawls, A. Warfield (2001). Durkheim's Treatment of Practice: Concrete Practice vs Representations as the Foundation of Reason. *Journal of Classical Sociology*, 1, 33-68.
- Rawls, A. Warfield (2002). Editor's introduction. In: H. Garfinkel. *Ethnomethodology's Program: Working Out Durkheim's Aphorism*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 1-64.
- Schenkein, J.N. (1979). The radio raiders story. In: G. Psathas (ed.). *Everyday language: studies in ethnomethodology*. New York: Irvington, 187-202.
- Suchman, L. (1987). *Plans and situated action: the problem of human-machine communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sudnow, D. (1978). *Ways of the hand: the organization of improvised conduct*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sudnow, D. (2001). *Ways of the Hand: A Rewritten Account*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.
- Wooffitt, R. (2005). *Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction*. London, etc.: Sage Publications.